

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Олександр Скрипнюк,

доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,
заслужений юрист України,
керівник відділу зв'язків з державними
органами та міжнародними організаціями
НАПрН України

УДК 342.28+340.0(477)

Хрещення Русі: цивілізаційна трансформація держави і суспільства. До 1025-річчя хрещення Русі-України (частина перша)

Вступ

У липні 2013 р. весь православний світ відзначав історичну подію 1025-річчя запровадження християнства державною релігією в Русі – одній із найбільших держав тогочасного світу. Наслідки цієї події й досі визначають зміст нашого життя. Зважаючи на важливість і значущість події з більш як тисячолітньою історією, Президент України видав указ про відзначення та святкування події на державному рівні. Князь Володимир Великий подібно до Костянтина Великого, що видав Міланський едикт про визнання християнства державною релігією Візантійської імперії, запровадивши християнство на Русі, увіковічнив себе в історії як князь-хрести-

тель, відкривши нову епоху в цивілізаційному розвитку всієї східноєвропейської людності. Християнство, набувши державного статусу, забезпечило творення потужної руської цивілізації, яка в різних формах проіснувала до XVIII ст.

Відзначення цієї значної події в історії держави і суспільства є підставою для ретроспективного дослідження проблеми хрещення Русі. В умовах розвитку секуляризму на світі, його наступу на церкву і християнство, на традиційні та моральні основи, розколу українського православ'я відзначення 1025-річчя хрещення Русі набуває політичного забарвлення. Це вже вкотре спонукає до наукового усвідомлення значення християнства в розвитку нашого народу і держави,

етапів його поширення та ролі в перетворенні Русі в одну із найбільш розвинених і наймогутніших держав Європи, яку вчені небезпідставно за її вклад у розвиток європейської цивілізації порівнюють із великою Франкською імперією Каролінгів.

Відзначення ювілею хрещення Русі має морально-духовне значення для суспільства і церкви. Воно спонукає до єднання українського православ'я, захисту і розвитку євангельської моралі, християнських сімейних цінностей, відродження церковного життя і духовного оновлення суспільства.

Передумови хрещення Русі

Прийняття християнства як державної релігії Руссю в середині X ст. стало об'єктивною політичною необхідністю. Але шлях до утвердження його як державної релігії пролягав через кілька важливих стадій: спонтанного проникнення християнських ідей і цінностей в язичницьке середовище, боротьбу християнства та інших великих релігій за вплив на Русь, набуття християнством статусу державної релігії, утвердження християнства як нової ідеології в боротьбі з язичництвом у руському суспільстві. Витоки поширення християнства на руських землях сягають апостольських часів. Київський початковий літопис оповідає про місіонерську діяльність апостола Андрія Первозванного – учня Христа, першого архієпископа Константинопольського і Патріарха Вселенського. Саме з його іменем пов'язують перше проникнення Христових ідей на Русь у середині I ст. Подорожуючи з Криму «до варяг», досягнувши Київських гір, він благословив їх, зазначивши, що тут засяє благодать Божа та буде побудовано місто велике, і Бог здвигне на них багато церков. Згодом це дало історикам підстави по праву назвати святого Андрія апостолом Руським і основоположником тут православної церкви [1, с. 19].

Його наступником у місіонерській діяльності на землях Русі у 88–97 роках був учень апостола Петра – римський папа Климент I. Як опозиціонера офіційній римській язичницькій релігії його було заслано наприкінці I ст. до Херсона Таврійського. Климент I хрестив наших предків і заплатив за це мученицькою смертю за пропаганду християнства. Його ім'я здобуло визнання і пошану у наших співвітчизників і в усьому тогочасному християнському світі. Через 900 років папа Климент I постав державним символом хрещення Русі. Це яскраво проявилось у створенні його загальнодержавного культу апостола, як заступника Руської землі та небесного її хрестителя. Його мощі були перевезені до Києва і стали першими найдавнішими християнськими святинами Руської церкви.

У наступних століттях поширення християнства набуло незворотного розвитку. У 270 р. християнство стає державною релігією Боспорського царства, з 325 р. воно утверджується у Херсонесі. У III ст. з'являються писемні згадки про Скитську єпархію у складі Вселенської православної церкви, до якої входила значна частина земель майбутньої Давньоруської держави. З приходом у Східну Європу германських племен готів процес поширення християнства загальмувався до прийняття ними нової віри. Спершу християнізації зазнали готи, що мешкали в Криму. Дора стає відомим осідком готських єпископів [2, с. 213]. Відомо, що 325 р. їхній єпископ Теофіл брав участь у роботі Вселенського собору в Нікеї.

Наприкінці IV ст. починається християнізація вестготів, що заселяли територію в гирлі Дністра і північніше від Нижнього Дунаю. Звідси через торгові контакти та інші суспільні зв'язки християнство поширюється на землі, заселені східними слов'янами: тиверцями та уличами. Писемні джерела послідовно поширення віри Христової на східнослов'янських зем-

лях датують VI–VII ст. У 610–640 рр. християнство поширилося серед гунів, а в VII – першій половині VIII ст. воно проникло в Антську державу. У середині VIII ст. на території України засновується Готсько-Дорійська митрополія і Тмутараканське єпископство. На цій території, яка найближче прилягала до кордонів візантійських володінь у Криму, здавна селилися русичі. Саме цей регіон став першою ланкою в довгому ланцюгу поширення християнства на Русі.

Наприкінці VIII ст. Константинополь і Рим починають проводити активну політику, спрямовану на поширення християнства і церковної організації серед європейських народів. У першій половині VIII ст. відбувається християнізація Німеччини, у другій половині – слов'янських країн: Болгарії, Македонії, Словенії, Великої Моравії, Польщі. VIII ст. стає переламним у поширенні християнства на Русі. Апостольська діяльність Кирила і Мефодія спричинила створення Великоморавського архієпископства Константинопольського патріархату, діяльність якого поширювалася на Закарпаття, Галичину, частково на Волинь [3, с. 44]. Окремі вчені припускають, що в зазначений період на східнослов'янських землях у Перемишлі було засновано єпископство. Під впливом їхньої діяльності християнство прийняв східно-слов'янський племінний союз білих хорватів. Сучасні дослідники схиляються до думки, що хозарська місія Кирила і Мефодія у 860–862 рр. насправді була слов'янсько-руською. Окремі з них учені-богослови Л. Лебедев, А. Карташов, світські історики В. Ламанський, Б. Рібаков, А. Пархоменко, М. Брайчевський та ін. дотримувалися думки, що саме християнські балканські проповідники підготували хрещення князя Аскольда і русичів та створення Константинопольським патріархом Руської єпархії.

У 860 р. князь Аскольд під час походу на Константинополь прийняв

нову віру і, повернувшись до Києва, побудував храм на честь Миколи – свого небесного покровителя, ім'я якого він набув у хрещенні. Для Руси це була непересічна подія. Болгарський Хронограф Георгія Амартола, візантійські та інші джерела зазначають, що власне вся Київська земля була хрещена князем Аскольдом. На той час це мало архіважливе значення для влади, оскільки почав стрімко зростати сепаратизм серед східнослов'янських племен і посилювалися відцентрові тенденції. За цих обставин хрещення сприяло зміцненню центральної влади. А ромеї розцінили цю подію як єдине та без повторень хрещення Руси. Бо хрещення 988 р. вони вважали тільки «Володимировим хрещенням», тому воно не знайшло свого відображення у візантійських джерелах. В «Окружній грамоті» до східних єпископів патріарх Фотій повідомляв, що надіслав єпископа Михайла Сирина і священників до русичів, які сповідують Христа. Однак ліберальна політика князя Аскольда у сфері релігії спричинила формування широкої антихристиянської опозиції, яка підготувала державний переворот і вбивство князя 882 р. консервативними силами. «Аскольдове» або «Фотієве» хрещення мало непересічне значення. Воно заклало основу для централізації держави, створення великої ранньофеодальної Руської імперії, Київ перетворювався на один із найбільш важливих політичних центрів Європи, а молода держава виходила на світову арену. Аскольдове хрещення підготувало заснування наприкінці IX ст. руської митрополії – організаційної Церковної структури, яку очолив болгарин Михаїл. У Царгороді київському князю присвоюють високий придворний титул кагана (стольника), що прирівнювався до імператорського. Не випадково подвижницьку діяльність Аскольда було високо оцінено Православною церквою КП, у 2013 р. його визнали святим.

Незважаючи на гостру боротьбу, яка тривала в суспільстві між християнством та язичництвом, процес християнізації Русі торував дорогу. За князя Ігоря існував дуалістичний характер релігійних відносин. Князь толерантно ставився до християнства і не перешкоджав його поширенню. Значно зросли його вплив і роль серед панівної верхівки суспільства. Християнство стало новою вірою дружинників князя.

У 945 р. після смерті князя Ігоря державу очолила його дружина Ольга. У 957 р. вона прийняла хрещення від царгородського патріарха [4, с. 320] і проводила цілеспрямовану політику на поширення християнства, хоч її діяльність в цьому напрямку не знаходила одностайної підтримки і розуміння серед її оточення [5, с. 85]. Син Святослав, майбутній спадкоємець князівського престолу, категорично заперечував проти хрещення. Політична нестабільність змусила відкласти офіційне прийняття християнства на наступні три десятиліття. Внутрішні проблеми доповнювалися зовнішніми чинниками. Сподівання княгині на підтримку Константинополя не увінчалися успіхом. Візит до імператора та патріарха не забезпечив архонтесі русів допомогу імперії в політичній і церковно-культурних сферах. Це зумовило княгиню Ольгу розпочати пошук політичного і церковного союзу на Заході. Як засіб тиску на Візантію Русь у 959 і 962 рр. скеровує два посольства до імператора Священної Римської імперії Оттона I. Це був значний успіх у встановленні контактів із західним християнством. Про це засвідчують Саксонський, Гільдесгаймський, Корвейський літописи. Посольства княгині Ольги, як і посольства її внука Ярополка 974 р., були прологом конкретних пошуків організації церкви в Русі. Активізація зносин Русі з Константинополем і Римом сприяла розгортанню широкої місійної діяльності представників Константинопольсько-

го патріарха та Римського папи серед східних слов'ян. Відомо, що в 962 і 977 рр. римський понтифік направляє посольства до Києва. Не домігшись хрещення держави, княгиня Ольга значну увагу спрямувала на християнське виховання своїх онуків – княжичів Володимира, Ярополка і Олега. У тому, що Володимир став хрестителем Русі, незаперечна заслуга княгині Ольги, під безпосереднім впливом якої формувалася християнський світогляд майбутнього великого князя.

«Повість минулих літ» про «вибір віри» князем Володимиром

Значне місце в історії хрещення Русі посідає питання «вибору віри» князем Володимиром. Вибір віри формувалася під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Як доводить історія, зовнішні чинники стали вирішальними. Русь перебувала в оточенні держав і народів, які мали різні віросповідання і через взаємні контакти чинили на неї впливи, пов'язані з торгівлею, господарюванням, культурою, а також впливали на вибір майбутньої віри давньоруського суспільства, яке феодалізувалося. Найвпливовіші гравці тогочасної міжнародної арени: Візантія, Рим, Хазарія, Волзька Булгарія були зацікавлені у поширенні на Русі віри, яка панувала в цих державах, а значить, через віру поширення свого впливу на Русь. Зі звісткою про прагнення Київського князя Володимира замість поганства запровадити нову релігію до Києва було спрямовано духовні місії від магометан, юдеїв та латинян.

У «Повісті минулих літ» із цього приводу значне місце відведено критичному ставленню до різних віросповідань. Першу оповідь, датовану 986 р., присвячено місії до Києва з Волзької Булгарії, представники якої переконали князя в доцільності прийняття Руссю ісламу як державної релігії. Мусульманський світ у X ст. існував у

духовній єдності від Атлантики до Індії та славився розвинутими ремеслами, високим рівнем культури і науки. Тісні торгові й військові контакти русів з Волзькою Булгарією, Ширваном, Гілянном, Азербайджаном, Табаристаном та поширення їхнього впливу на сході спонукали до прийняття частиною військово-торгових кіл русичів ісламу та, як доводять окремі вчені, заснувати військово-політичні утворення русів у Прикаспійському регіоні. Взагалі зовнішня політика русичів за часів Олега та Ігоря і в пізніший час нагадувала своєрідний маятник, що хитався між християнством та мусульманським світом [6, с. 6]. Тому поява в Києві представників мусульманського духовенства за Володимирового князювання не була несподіваною, однак князь відмовився прийняти мусульманство через вимогу дотримання обряду обрізання, заборону вживання в їжу свинини і вина.

Поряд з ісламом досить впливовою релігією на Сході був юдаїзм. Юдаїстські впливи на Русь відбувалися кількома шляхами. Євреї здавна проживали на руських землях, переселяючись сюди з Криму. Наприкінці VII – на початку VIII ст. Кримський півострів захопили хазари, які згодом створили могутню державу. Вона проіснувала до початку IX ст., включаючи територію Лівобережної України. У VIII ст. панівна верхівка каганату прийняла юдаїзм як державну релігію. Це сприяло поширенню юдейських впливів на Русі.

Саме в хазарський період у Києві панувала сильна єврейська громада. З руських літописів відомо про існування кварталів «Козари», «Жидове», в яких мешкали юдеї-купці, що вели торгівлю з Хозарією та середземноморською Європою. Підтвердженням впливовості громади є «Київський лист» – літописна пам'ятка, яка зберігається в Каїрській синагозі, написана на івриті й підписана юдеями з єврейськими, хозарськими та руськи-

ми іменами. Це наводить на думку, що серед киян якась частина місцевих жителів прийняла юдаїзм. Володіючи великими статками, євреї мали значний вплив на соціально-політичне життя та ідеологію Руси. У другій половині XI ст. в Русі активно перекладають із єврейської на церковно-слов'янську хроніки єврейського народу та різноманітну апокрифічну літературу. Тому юдейська віра була одним із впливових чинників вибору майбутньої державної релігії в Русі. Але юдейські релігійні звичаї – обрізання, заборона на вживання вина, свинини та зайчани, святкування суботи і відсутність у євреїв власної держави та розпорошеність їх по всьому світу не переконали Володимира в доцільності запровадження юдаїзму на Русі [7, с. 24].

Впливовим орієнтиром при обранні віри було християнство. Протягом майже тисячоліття християнство проникло у східнослов'янські землі з Півдня та Заходу. І хоча формального розколу Христової церкви ще не сталося, між Константинополем і Римом наростали відчуження та ворожнеча. Погіршення відносин між Римом та Візантією в IX–X ст. автоматично спричинило дистанціювання західної та східної християнських церков, хоч об'єктивної причини для цього процесу не існувало. Головною причиною розмежування, а потім розколу християнства на західне і східне, як зазначав патріарх Філарет у 2001 р. під час зустрічі з папою Іоаном-Павлом II, був гріх владолюбства. Обидва центри прагнули в орбіту свого впливу залучити Русь. Княгиня Ольга, прийнявши хрещення в Константинополі з метою домогтися поступливості від Візантії для Руси, вдавалася до тиску на Константинополь, запрошуючи до Києва німецьких єпископів, а її онук князь Ярополк – попередник Володимира у володінні київським престолом – потай охрестився за римським обрядом і встановив тісні зв'язки з країнами

Західної Європи. Одначе, пропозиції латинського посольства до Володимира і переговори про прийняття християнства Руссю від папи Римського закінчилися негативним результатом.

Рим в очах Володимира був покровителем його запеклого ворога – князя Ярополка, якого в 980 р. переміг Володимир на річці Друть у братовбивчій війні за київський престол. Для князя Володимира з політичних міркувань були визначальними впливи близького Константинополя. За свідченням літопису, вирішальною у виборі християнства візантійського обряду стала церковна служба, з якою ознайомилися руські послы, спеціально приїхавши до столиці імперії. Літопис свідчить, що візантійський цесар разом із патріархом Миколаєм виявив велику честь послам. Собором духовенства на чолі з патріархом було проведено святкову літургійну архієрейську службу за участі імператора Василя, в яскраво освітленій вогнями Софії, із запаленими кадилами та хоромим співом. Повернувшись до Києва з багатими дарами від імператора і патріарха, вони розповідали князеві, боярам і дружині про службу, що не знали вони, чи на небі вони були, чи на землі. Бо на землі такої краси ще не бачили [8, с. 110]. На те бояри зазначили: «Якби кепський був закон грецький, то не прийняла би хрещення, княже, баба твоя Ольга, що була мудрішою за всіх людей» [9, с. 9]. Попри естетичне сприйняття християнської віри візантійського обряду, володар Київської Русі не поспішає з

вибором і тривалий час розмірковує. Маючи ефективний засіб впливу на Візантію – військову силу – він обрав східний вектор хрещення Русі. В умовах зростання неприязні християн до папства сформувався страх «західнохристиянської загрози». За таких умов князь Володимир схилився до візантійського християнства. Це був непростий вибір. Від нього значною мірою залежала доля держави. Перемога візантійського вектора розвитку була обумовлена не стільки культурними, скільки геополітичними чинниками. Київ – важливий пункт на шляху із «варяг у греки» став центром Русі та потрапив в орбіту візантійських політичних і економічних інтересів. Візантія серед партнерів Русі посіла перше місце.

Отже, зі складною проблемою, яка постала перед князем Володимиром у 80-х роках X ст. – вибрати одне з віровчень про єдиного Бога, кожне з яких мало значну частину своїх прихильників на землях Русі – християнства грецького чи латинського, ісламу чи іудаїзму як державної ідеології та віровчення, він успішно впорався і залишився в історичній пам'яті як великий князь-державник. Християнізацію Русі було підготовлено всім ходом історії та об'єктивними потребами доби.

Тому прийняття християнства як державної релігії 988 р. було неминучим закономірним для тогочасного розвитку суспільства кроком, який визначив подальший розвиток суспільства на століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Власовський І.* Нариси історії Української православної церкви : У 4 т. – Т. 1. – К., 1998. – С. 19.
2. *Історія релігії в Україні: У 10 т. – Т. 1 : Дохристиянські вірування; Прийняття християнства / за ред. Б. Лобовика.* – К. : Український центр духовної культури, 1996. – С. 213.
3. *Magosci P. R.* Ukraine. History. – Toronto : University of Toronto. Press, 2007. – P. 44.

4. *Історія Візантії*. Вступ до Візантистики. – С. 320.
5. *Как была крещена Русь*. – М., 1989. – С. 85.
6. *Кралюк П.* Початок християнства в Русі-Україні / П. Кралюк // *День*. – № 107–108, 21–22 червня 2013 р. – С. 6.
7. *Власовий І.* Нарис історії Української православної церкви / І. Власовий. – К., 1998. – С. 24.
8. *Толочка О. П.* Київська Русь / О. П. Толочка, П. П. Толочко. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – С. 110.
9. *Кралюк П.* Початки християнства на Русі / П. Кралюк // *День*. – № 101. – Четвер, 13 червня 2013 р. – С. 9.

Скрипнюк О. В. Хрещення Русі: цивілізаційна трансформація держави і суспільства. До 1025-річчя хрещення Русі-України

Статтю присвячено аналізу державного хрещення Русі. Пропонується ретроспективний погляд на хрещення Русі як закономірний етап і процес суспільної та державної трансформації. Досліджуються способи та етапи поширення християнства серед східних слов'ян, криза язичницької ідеології та причини і фактори державного хрещення Русі в X ст., значення акту хрещення для суспільного та державного розвитку Русі-України.

Ключові слова: Русь, князь Володимир, Візантія, криза язичництва, християнство, акт хрещення, утвердження християнства, значення християнства.

Скрипнюк А. В. Крещение Руси: цивилизационная трансформация государства и общества. К 1025-летию крещения Руси-Украины

Статья посвящена анализу государственного крещения Руси. Предлагается ретроспективный взгляд на крещение Руси как закономерный этап и процесс общественной и государственной трансформации. Исследуются пути и этапы распространения христианства среди восточных славян, кризис языческой идеологии, причины и факторы государственного крещения Руси в X в., значение акта крещения для общественного и государственного развития Руси-Украины.

Ключевые слова: Русь, князь Владимир, Византия, кризис язычества, христианство, акт крещения, утверждение христианства, значение христианства.

Skrypnyuk A. Christening of Rus: civilization transformation of the state and society. By the 1025th anniversary of christening of Rus-Ukraine

The article is devoted to the analysis of the state christening of Rus. A retrospective look is offered to christening of Rus, as the appropriate stage and process of public and state transformation. Ways and stages of distribution of christianity are investigated among east slavs, crisis of heathen ideology and reason and factors of the state christening of Rus in X century, value of act of christening for community and state development of Rus-Ukraine.

Key words: Rus, prince Volodymyr, Byzantium, crisis of paganism, christianity, act of christening, claim of christianity, value of christianity.